

Meedia ja vähemused

Kari Käsper

Inimõiguste keskuse annetuskeskkond:
anneta.humanrights.ee

SOTSIAALMINISTEERIUM

HASARTMÄNGUMAKSU
NÕUKOGU

Sissejuhatus

Meedia puutub vähemuste valdkonnaga kokku kahel peamisel viisil. Esiteks on meedia vähemuste kogemuste ja probleemide vahendaja, teisalt mõjutavad meedia kaudu levitavad narratiivid inimeste hoiakuid vähemuste suhtes.

Selle raamatu mõte on aidata ajakirjanikke eetiliste valikute tegemisel vähemustega seotud teemade puhul. Tegemist ei ole ajakirjandus- või meediaõppematerjaliga, vaid ülevaatliku käsitlesega vähemuste kajastamisel ilmnunud kitsaskohtadest. Juhin materjalis tähelepanu ka headele praktikatele.

Arvan, et vähemuste õiglane ja aus kajastamine on hea ajakirjanduse osa. Levinud müütide kohaselt piiraks ajakirjandusvabadust justkui poliitkorrektsus või tabuteemad, millest ei tohi rääkida. See pole nii, sest vaba ja võimalikult väikeste piirangutega meedia on demokraatia ja inimõiguste, sealhulgas vähemuste õiguste, kaitse jaoks esmatähtis.

Ootan materjali kohta tagasisidet ja täiendusi, sest tegemist on esimese versiooniga, mida kavatsen tulevikus täiendada ja arendada.

Kari Käsper

Võrdsus ja meedia

Inimene on samal ajal nii ainulaadne ja kordumatu indiviid kui osa kogukonnast. Inimese identiteet on mitmetahuline, mistõttu ei ole kohane teda taandada vaid ühele isikuumadusele või grupikuuluvusele. Samas ei saa grupikuuluvust eitada, sest see on osa lahutamatu identeedist.

Kõik inimesed erinevad üksteisest oma väljanägemise, huvide ja tegevuste, valikute ja võimete poolest, aga on võrdselt inimesed.

Kõige üldisemalt tähistatakse võrdsuse mõistega suhet kahe või enama inimese või inimgruppide vahel mõnes eluvaldkonnas või -situatsioonis. Võrdsuse mõiste ei viita kõigi ühesuguseks tegemisele või ainult materiaalsete ressursside võrdsele ümberjagamisele. Võrdsus eeldabki õigust olla erinev.

Inimestevahelise võrdsuse eesmärgiks on ühesuguste õiguste, kohustuste, vastutuste ja võimaluste olemasolu. Kõigil peavad olema võrdsed võimalused hea hariduse omandamiseks, oma erialal töötamiseks ning teenuste saamiseks sõltuvalt tema enda jõupingutustest, vabana ajalooliskultuuriliselt kujunenud piirangutest, mis neid jõupingutusi kas takistavad või millegi saavutamise soovi vähendavad. (Allikas: Albrant, M., Meior, M., Papp Ü.-M., 2012, Võrdse kohtlemise seadus. Käsiraamat. TTÜ õiguse instituut)

Võrdse kohtlemise põhimõte hõlmab nii õiguslikku kui faktilist võrdsust. Viimane nõuab võrdsete võimaluste loomist vähemusgruppidesse kuuluvatele inimestele. See tähendab, et riigi ja ühiskonna kohustus on luua nende ühiskonnas osalemist võimaldavad tingimused, et igaüks saab ennast teostada oma vaba tahte alusel. Samas mõjutavad inimese vabadust tegutseda nii stereotüübid, eelarvamused, inimese enda kogemused. Seega on meedial eriline roll mitte võimendada stereotüüpe ja eelarvamusi, mis konkreetsete inimgruppide kohta eksisteerivad, ja mis võivad viia nende gruppide stigmatiseerimise, marginaliseerimise või nähtamatuks tegemiseni.

Meediat on kasutatud viimaste aegade kõige räigemate inimõiguste rikkumiste toimepanemiseks, eriti vähemuste suhtes. Samas kasutatakse meediat ka kui propagandavahendit, et näidata “teisi” ühiskonna heaolu ja turvalisusele ohtlikena.

Stereotüüpidesse takerdumine toidab eelarvamusi ja takistab nägemast teisi inimesi isiksustena. Sellest tekibki diskrimineerimise oht, sest üksikindiviidi kohta tehakse mingi otsus tema grupikuuluvuse alusel.

Tavaliselt on sellel grupil, kes eelarvamusi ja stereotüüpe alal hoiab, ühiskonnas parem sotsiaalne positsioon. Seega on stereotüübid ideoloogilised ja kaitsevad domineerivate gruppide sotsiaalseid huve. Stereotüüptidega manipuleerimine võimaldab mõjutada inimeste hoiakuid mingite gruppide suhtes. Kehtivad stereotüübid ja sotsiaalsed ootused omakorda suunavad vähemusgruppidesse kuuluvaid inimesi valima ka vastavaid elustrateegiaid, käitumisstiile, suhteid teistega ja on seega piiravateks nende vabale arengule.

Stigmatiseerimine ehk häbimärgistamine on tegevus, mille eesmärk on rõhutada inimesele iseloomulikku joont, mille tõttu ta erineb enamikust. /.../ Tihti tulenevad stigmad olemaoslevatest eelarvamustest ja stereotüüpidest.

Marginaliseerimine on protsess, mis viitab teatud inimgruppide eristamisele ja kõrvalletõrjumisele kogukonnas, organisatsioonis või terves ühiskonnas. Näiteks tipp-poliitikuist naisi marginaliseeritakse meedias sotsiaalsete hoiakute tekitamise kaudu, mis seavad kahtluse alla nende naiselikkuse, perekohustustega toimetuleku jms. Meedia krimiuudistes märgitakse kindlasti ära etniline päritolu, kui tegu on toime pandud inimese poolt, kes ei kuulu domineerivasse gruppi.

Nähtamatuks tegemine sarnaneb marginaliseerimisega, aga viitab sellele, kuidas gruppe keeles, kõnes või kuvandites esitatakse. Põhimehhanismiks on näiteks see, et meedia esitab domineerivat enamust seotuna staatuse, prestiiži ja mõjuvõimuga, teisi gruppe aga mitte, nagu need oleksidki nähtamatud.

Diskrimineerimise käsitlemine ainult indiviidi eelarvamusliku käitumisena jätab aga tähelepanuta laiema keskkonna – kultuurilised, sotsiaalsed ja majanduslikud faktorid. Iga indiviid elab ja tegutseb mingi kultuurikeskkonna mõjusfääris. Tema omaksvõetud ideed, uskumused, väärtused ja hoiakud peegeldavad valdavalt ühiskonnapoolseid norme ja ootusi, sh. levinud stereotüüpeid ettekujutusi inimestest. Struktuurne tasand peegeldab võimu ja ressursside jagunemist sotsiaalses tegelikkuses, erinevate sotsiaalsete gruppide staatust ja osalust ühiskonnaelu valdkondades, mida võetakse normaalse, etteantud tegelikkusena.

Seetõttu ei piisa üksnes üksikute ebavõrdse kohtlemise juhtumite lahendamisest, vaid mittediskrimineerimist peab teadlikult ja järjepidevalt edendama, pöörates erilist tähelepanu hoiakutele ja väärtustele, mida ühiskond jagab. (Allikas: Albrant, M., Meiorg, M., Papp Ü.-M., 2012, Võrdse kohtlemise seadus. Käsiraamat. TTÜ õiguse instituut).

Seega on meedia osa probleemist, ent samuti ka lahendusest, sest vastutustundlik ja professionaalne meedia võib vähemuste olukorda oluliselt parandada:

- kajastades vähemuste teemasid faktiliselt korrektselt ja eelarvamusvabalt, nende diskrimineerimisele õhutamata,
- suhtudes kriitiliselt riigi või teatud huvigruppide väidetes, mis süüdistavad ühiskonna probleemides vähemusgruppe,
- tuues välja vähemusi eriliselt puudutavaid ühiskondlikke probleeme,
- andes vähemuse esindajatele võimalusi osaleda ühiskondlikus diskussioonis.

Käesolev abimaterjal annab praktilisi vihjeid ja mõtteainet, mis aitab meedias töötavatel inimestel oma tööd paremini teha.

Kuidas ennetada vihakõne levitamist?

Vihakõnest

Vihakõne ehk vaenu õhutamine on mõiste, mida kasutatakse sageli, ent mitte alati ei saada sellest samuti aru. Tegemist on kontseptsiooniga, mille osas puudub ka rahvusvaheliselt ühene konsensus. Vihakõne on keeruline ja erinevaid arvamusi tekitav küsimus, mida erinevad õiguskultuurid ja jurisdiktsioonid käsitlevad erinevalt. Vihakõne on äärmiselt kontekstispetsiifiline nähtus, mis sõltub nii keskkonnast, kõnelejast kui audientsist.

Vihakõne defineerimiseks on kasutatud erinevaid komponente, sealhulgas:

- väljaõeldu **sisu**,
- väljaõeldu (kirjalik või suuline) **toon**,
- väljaõeldu **olemus**,
- väljaõeldu (individuaalsed ja kollektiivsed) **sihtmärgid**,
- väljaõeldu võimalikud **tagajärjed** või **mõju**.

Raphael Cohen-Amalgor on vihakõne defineerinud kui: "... eelarvamustest motiveeritud, vaenulik, pahatahtlik väljendus inimese või inimeste grupi suhtes nende tegelike või arvata-vate tunnuste tõttu. Sellega väljendatakse diskrimineerivat, hirmutavat, halvaks panevat, antagoniseerivat ja/või eelarvamusliku hoiakut nende tunnuste suhtes, mille hulka kuuluvad sugu, rass, usk, etniline päritolu, nahavärv, rahvuslik päritolu, puue või seksuaalne sättumus. Vihakõne eesmärk on kahjustada, dehumaniseerida, ahistada, hirmutada, alaväärtustada, alandada ja ohvristada valitud gruppe, õhutada nende suhtes tundetust ja jõhkrust." (Allikas: Cohen-Amalgor, R., 2012, "Fighting Hate and Bigotry on the Internet", *Policy and Internet*, Vol. 3 (3).)

Vihakõne piiramine ja sõnavabadus

Levinud on aramus, et vihakõne piiramine või mitteavaldamine on vastuolus sõnavabadusega. Selle kohaselt kui riik või meediaorganisatsioon keelab mingit laadi väljenduse avaldamise, on see samm suletud ühiskonna suunas, mis ohustab õigust vabale eneseväljendusele, sealhulgas vähemuste esindajate omale.

See arvamus ei ole ainus võimalik.

Sõnavabadus ei ole kunagi olnud piiranguteta. Kõik riigid piiravad sõnavabadust ühel või teisel eesmärgil (näiteks maine kahjustamine, autoriõiguste ja intellektuaalomandi kaitse, riigi julgeolek, ärisaladus jne). Vähemuste võrdsete võimaluste ja turvalisuse kaitse ei tohiks olla nendest kuidagi vähem tähtis. Samas pole tõendeid selle kohta, et vähemuste vastase vihakõne keelamine või piiramine mõjutaks kuidagi poliitilise arutelu vabadust.

Sõnavabaduse kasutamine argumendina vihakõne kui vähemusi kahjustava tegevuse toeks on ka inimõiguste mõtte vastane. Sõnavabaduse kasutamisel on vähemused täna halvemas olukorras kui teised, sest nende väljaütlemistele võib järgneda nende jaoks rängem reaktsiooni kui teiste omale. Seetõttu on mõttekas vihakõnet piirata, et anda ka vähemuste esindajatele võimalus võrdsetel alustel avalikus diskussioonis osaleda. See suurendab sotsiaalset sidusust ning arutelu pluralistlikku kvaliteeti.

Mida teha vihakõne kajastamisel?

Kui kahtlustad, et tegemist on vihakõnega, siis on selle vahendamisel on kasulik kaaluda:

- Mis on kõneleja roll ja staatus?
- Kas öeldu oli pigem ühekordne apsakas või korduv? Kus seda öeldi?
- Mis oli eesmärk?
- Mis oli öeldu sisu ja vorm?
- Mis on majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline kontekst, milles öeldut mõistetakse?

Neile küsimustele mõeldes on lihtsam teha eetilist valikut, kas ja kuidas väljaöeldut kajastada. Abiks eetiliste valikute tegemisel võib olla järgnev kontrollnimekiri:

Vältimaks sensatsioonilisust:

- Väljaöeldu oli šokeeriv, aga kas ka uudisväärne? Mis oli kõneleja eesmärk?
- Mis mõju on väljaütlemise avaldamisel?
- Kas on oht tunnete riivamiseks ja vägivallale õhutamiseks?
- Kas kõneldu on faktipõhine ja kas toodud väited vastavad tõele?

Enne avaldamist peatu ja loe lugu veel kord üle:

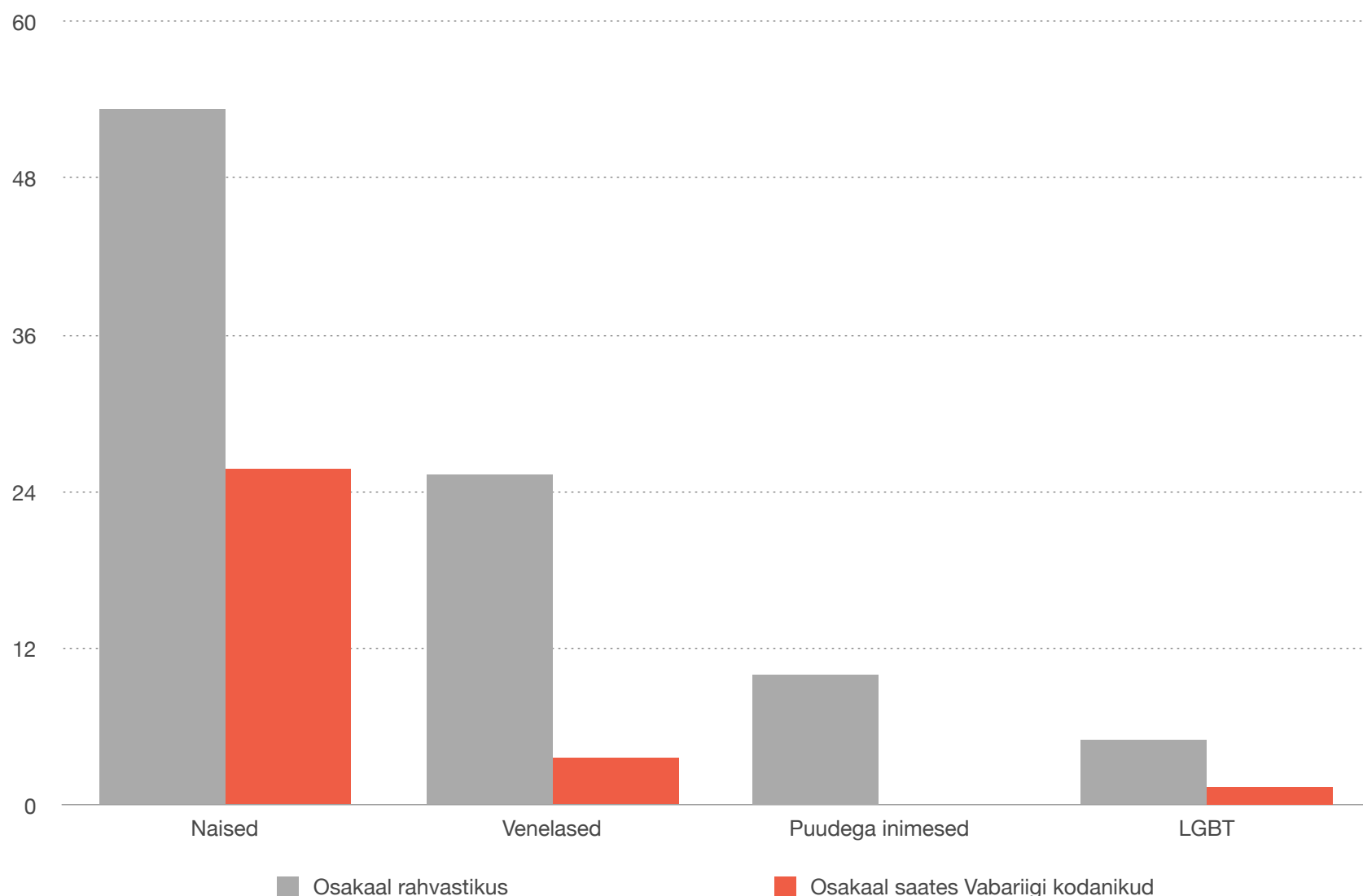
- Kas vältisin klišeesid ja stereotüüpe?
- Kas olen esitanud kõik asjakohased ja vajalikud küsimused?

- Kas olen olnud publiku suhtes tundlik ja sõnakasutus on neutraalne?
- Kas pildid räägivad lugu ilma vägivalda ja seksi kasutamata?
- Kas olen kasutanud mitmekesiseid allikaid, sealhulgas asjassepuutuva vähemuse enda esindajaid?

Näiteks Martin Helme väljaütlemist “Kui on must, näita ust” puhul oleks valikute hulgas olnud väljaütlemist laiemalt mitte kajastada, sest selle lai kajastamine pigem kinnistab ja levitab negatiivseid stereotüüpe. Väljaütlemine toimus äärmiselt piiratud vaatajaskonnaga televisioonikanali saates, mille mõju on vähene ja kus osalevad eelkõige äärmuslike vaadetega inimesed. Samas näitavad erinevad uuringud, et Eesti ühiskond on suhteliselt rassistlike vaadetega. Kui siiski otsustada kajastada, siis on võrdsuse huvides parem avada selliste väljaütlemiste kahjulikkuse tausta ning võtta kommentaar mõnelt Eestis elavalt mustanahaliselt sisserännanult.

Vähemuse hääle kuuldavale toomine

Marginaliseeritud gruppide hääle kuuldavale toomine on oluline kõigis ühiskondliku arutelu teemadel ja mitte ainult vähemusi ennast otseselt puudutavates küsimustes. Kvaliteetse ja demokraatliku ühiskondliku debati huvides on, et kõigis olulistes teemades saaksid sõnaka vähemuste esindajad.

Näide: **ERR saade Vabariigi kodanikud** perioodil 1.12.2013 - 30.11.2014. Perioodil toimus 35 saadet, millest kõiki juhtis eesti rahvusest mees (Aarne Rannamäe, üks kord ka Indrek Treufeldt). Igasse saatesse oli kutsutud neli külalist, seega kokku 140 külalist. Neist oli vaid iga neljas naine (36 külalist), vene rahvusest oli vaid 5 külalist (3,6% kõikidest külalistest) ning puudega inimesi külaliste seas ei olnud. Ennast avalikult mitteheteroseksuaalsena on meedias identifitseerinud kaks külalist (1,4%). Seega selle saate analüüsi põhjal võib väita, et ERR mitte ainult ei täida oma avalik-õiguslikku missiooni tuua esile vähemuse või naiste häält, vaid alaesindab neid süstemaatiliselt. Sarnaseid tulemusi võib täheldada ka mujal meedias arutelusaadete puhul.

Sageli tuuakse vähemuste mittekaasamise ettekäändeks, et meedias esinemisest huvitatud vähemuse esindajaid ei olegi. Vähemuste hääle paremaks kuuldavale toomiseks on kasulik mõelda järgnevale:

- Kuidas ajakirjanikuna leian need, kelle poole intervjuu või meedias esinemise kutsega pöördun? Kas need kanalid, mida kasutan, on sellised, mille abil on realistlik jõuda vähemuste esindajateni, kes tavapäraselt meedias sõna ei saa?
- Kas tean esindusorganisatsioone või kogukondi, mille poole pöördudes on suurem võimalus vähemuste esindajateni jõuda?
- Kas mul on vähemuse suhtes eelarvamused tema arvamuse ja seisukohtade suhtes? Kas olen kindel, et kutsun teda saatesse mitte ainult tema vähemusgruppi kuulumise tõttu vaid seetõttu, et tahan tema kui indiviidi seisukohti teada?
- Kas saade või intervjuu või muu formaat, milles osalema kutsun, on selline, mis ei tekita vähemuse esindajas täiendavat hirmu või ohtu? Näiteks seksistlike märkustega kuulsust kogunud saatejuhiga saatesse ei pruugi naised tulla soovida. Samuti ei soovi mõne marginaliseeritud grupi esindaja kirjutada arvamuskirjut, kui teab, et sellel järgneb tema suhtes vaenu õhutavate kommentaaride laviin.

Mitmekesisus meediaettevõttes

Vähemuse häält on lihtsam kuuldavale tuua juhul kui meediaettevõtte enda töötajaskond on samuti mitmekesine. See aitab tõsta kajastuste kvaliteeti ning kanali mainet vaatajaskonna silmis.

Töötajaskonna ja klientuuri mitmekesisusega arvestamine on tänapäeval loomulik osa iga hästi juhitud ettevõtte ja organisatsiooni igapäevasest tegevusest, sest see toob paremaid majandustulemusi ning annab konkurentsieelise. Meediaorganisatsiooni jaoks on eriti olulised loovus, mida soodustab mitmekesine töötajaskond, aga ka uute meediatarbijate leidmine. Näiteks BBC mitmekesisuse juht Amanda Rice, tunnistab, et ka BBC mitmekesisuse poliitika taga on soov meelitada BBC-d vaatama uusi inimesi. Seda saab saavutada üksnes siis, kui BBC teab nende huve ja täidab vajadusi. Seda saab BBC teada üksnes otsesuhtluses nendega ja läbi töötajate, kellel on nende potentsiaalsete vaatajatega sarnane taust.

Grupipõhised juhised

Võrdsest kohtlemisest ei saa rääkida vaid üldistades. Konkreetsed vähemusgrupid kogevad väga erinevaid takistusi ning nende suhtes on erinevad stereotüübid. Seega käsitleme selles juhendis ka lühidalt mõningaid enim levinud probleeme erinevate vähemusgruppide näidete varal.

Üks olulisemaid on sooline dimensioon, mida selles juhendis eraldi ei käsitleta, aga mis vääriks omaette materjali. Tulevikus täiendame materjali selles osas kindlasti.

Inimene ei võrdu tema nahavärvi või rahvusega

Inimese etniline päritolu on üks tavalisemaid diskrimineerimise aluseid. Maailma lähiajaloo ühed kõige rängemad inimsusevastased kuriteod pandi toime seetõttu, et peeti inimesi nende etnilise kuuluvuse tõttu vähem väärtuslikeks. Tänapäevalgi kannatavad paljud oma tajutava etnilise kuuluvuse tõttu

Rassism ei ole tänapäeval kuhugi kadunud. Pea kõigis maailma maades on rassistlike hoia-
kutega inimesi. Rassismil on mitmeid vorme, olenevalt konkreetsest inimgrupist, keda vae-
natakse. Rassismi erivormid on näiteks afrofoobia, antisemitism, islamofobia, Roma-
vastasus jne.

Inimese **nahavärvi** väljatoomine ei ole meedias peaaegu kunagi õigustatud, välja arvatud juhul kui see on vajalik rassisuhete konteksti selgitamiseks või rassistliku motiiviga diskrimi-
neerimise või vägivalla kasutamiseks. Kindlasti pole õigustatud seostada inimese na-
havärvi ebaseadusliku tegevusega, sest see tähendab indiviidi tegude ülekandmist kogu
grupile, mis võib ebaõiglaselt vähendada kõigi samasse gruppi kuuluvate inimeste võima-
lusi.

Märkus **rassi** kohta: tänapäevase käsitluse kohaselt ei jagata enamjuhul inimesi enam inim-
rassidesse, sest sellel klassifikatsioonil ei ole teaduslikku alust. Seega tasub inimeste ras-
sidesse jagamisest hoiduda ning, kui selleks on vajadus, kasutada täpsemaid väljendeid
nagu nahavärv.

Etnilise kuuluvuse ja nahavärvi väljatoomise osas on kasulik esitada endale küsimus, “kas
tooksin nahavärvi või rahvuskuuluvuse välja ka juhul kui tegemist ei oleks vähemusgrupi
hulka kuuluva inimesega?” ja “mis lisandväärtust annab uudisele nahavärvi või rahvuse
rõhutamine?”

Kas nahavärvi väljatoomine on õigustatud - näiteid meediast

Näide meediast	Kas nahavärvi väljatoomine on õigustatud?	Põhjendus
Fergusoni linnas USAs tulistas valgenahaline politseinik mustanahalist noorukit.	Jah.	USAs on suhted valgenahaliste ja mustanahaliste vahel pidev ühiskondliku debati allikas, tulenevalt ajaloolisest taustast ja mustanahaliste diskrimineerimise mustritest. Seetõttu on õigustatud nahavärvi väljatoomine, sest ilma selleta ei saaks loo konteksti välja tuua.
Telesaate "Su nägu kõlab tuttavalt" juht Mart Sander rõhutab mustanahaliste parodeeritavate puhul nahavärvi.	Ei.	Nii nagu kõigi teiste esinejate puhul, ei ole mustanahaliste esinejate jaoks nahavärv nende identiteedi ainus tunnus. Nahavärvi liigne rõhutamine sellises kontekstis on rassistlik.
Uudislugu: Mustanahaline taksojuht langes Soomes rassistliku rünnaku ohvriks	Jah, isegi vajalik.	Kui on kahtlus, et vägivalla motiiv on rassistlik, on meedia kohustus see välja tuua. Ebaõige on see maha vaikida.
Nahavärvi rõhutatakse inimese kohta, kes ületas riigipiiri selleks mitte ette nähtud kohas.	Ei.	Piiri ületamine selleks mitte ette nähtud kohas on konkreetne tegu, mille pani toime konkreetne inimene ning see ei tulene tema nahavärvist. Piiriületuse konteksti võib aidata selgitada näiteks päritoluriik.

Kokkuvõtvalt ei ole seega õigustatud nahavärvi rõhutamine olukorras, kus seda võidakse seostada negatiivse kontekstiga või kus see võib olla inimväärikust alandav.

Inimene ei ole illegaal

Sisse- ja väljarändajad on sageli erilises olukorras. Sisserändajatel on raskem hakkama saada ja oma õigusi kaitsta, sest nad ei tunne õigussüsteemi, tavasid ja kultuuriruumi. Samuti on sisserändajate suhtes levinud mitmed ksenofoobsed hoiakud, millel pole alust ent mis võivad seada neid diskrimineerimise ohtu.

Migratsioonivaldkond on tundlik ja pideva tähelepanu all. Sageli mõjutab ühe sündmuse kohta kasutatav keel suhtumist kõigi migrantide suhtes. Seetõttu tasub mõelda, millist keelt kasutatakse sündmuste kirjeldamisel. Üldjuhul, mida täpsemalt ja konkreetsemalt olukorda kirjeldada, seda vähem mõjutab see hoiakuid teiste, asjasse mittepuutuvate inimeste suhtes.

Ebasobiv sõna	Soovituslik sõna	Põhjendus
Illegaal	Sisserändaja	Inimene ei saa olla illegaalne. Sõna kasutamine dehumaniseerib inimest ja alandab inimväarikust.
Immigrant	Sisserändaja	Sõna immigrant omab pigem negatiivset tähendust.
Hea elu otsija	Mitte kasutada, või siis majandusmigrant	Inimestel võivad olla erinevad põhjused, mis nad migreeruvad. Näiteks varjupaigataotlejad põgenevad oma koduriigist, sest neid kiusatakse seal taga.

Puudega inimesed pole kannatajad ega kangelased

Kirjutasin suvel Sirbis järgnevat: “Suhtumises puudega inimestesse on toimumas ülemaailmne revolutsioon. Varem nähti probleemi puudega inimese endas: teatud funktsiooni puudumise tõttu ei osale ta ühiskonnas nagu teised. Puue on sellise arusaama kohaselt indiviidi probleem ning kuni me ei suuda seda inimest “terveks” ravida või abivahendite abil “normaalseks” muuta, ei saagi see individ täisväärtuslikult ühiskonnas osaleda. Puudega inimene peab ise muutuma (või siis peab ühiskond teda muutma), et ta sobiks sellisesse ühiskonda, mis on loodud puudeta inimeste poolt ja jaoks.

Peamine tähelepanu on sellisel juhul meditsiinil ja igasugustel abivahenditel, et puudega inimene oleks võimalikult “normaalne”. Tervishoiukeskse lähenemise korral ei vaadata puudega inimeste probleeme terviklikult, vaid keskendutakse üksnes ravile ja rehabilitatsioonile, puudega inimese parandamisele, selle asemel et tagada inimesele võimalus elada täisväärtuslikku ja iseseisvat elu ka juhul, kui tal on puue. Isegi kui abivahendid ja meditsiin on eriti mõjusad, ei saa sageli puudega inimesest päris «normaalset» teha: ratastoolikasutaja ei saa trepist üles ja juhtkoer ei oska ka tulevikus lugeda silte kaupade peal toidupoes. See lahendus on seega poolik: puudega inimene ei saa selle käsitluse kohaselt kunagi teisega võrdne ollagi, sest ta pole nagu teised.

Arusaama, kus kesksel kohal on haletsus, tulemus on olnud puudega inimeste eraldamine ühiskonnast. Puudega ja puudeta inimesed elavad omaette paralleelmaailmades. Eraldamine ühiskonnast algab sageli varases eas: puudega lapsed ei õpi tihti teistega koos tavakoolis. Juba varakult sisendatakse puudega inimestele, et nad ei pea püüdlema kuigi kõrgele. Segregatsioon hariduses on tähendanud ka diskrimineerimist tööturul, mistõttu on küllalt levinud arvamus, et puudega inimesed ei saa töötada teistega koos avatud tööturul. Ja isegi kui osa neist saab avatud tööturul tööle, tehakse sellist tööd, mille eest ei maksta palju raha. Seetõttu on puue ja vaesus omavahel seotud: puudega inimesed peavad elatuma toetustest ja abirahadest ning sõltuma sugulaste, sõprade ja ametnike hoolitsusest. Aga see ei pea niimoodi olema.

Inimõigustel põhinev lähtekoht on hoopis teistsugune. See põhineb arusaamal puudest kui sotsiaalsest konstruktsioonist, millel pole füüsiliste või vaimsete funktsioonide vaegusega kuigi palju ühist. Inimõigustel põhineva lähenemise kohaselt pole puue kinni inimeses, vaid on ühiskonna probleem. Katki pole mitte inimene, vaid ühiskond. Puudega inimeste osalemist ühiskonnas takistab ühiskonnakorraldus. Sotsiaalsed tavad ja ühiskonnannormid on

need, mis hoiavad puudega inimesi tagasi ja takistavad neid ühiskonnas täisväärtuslikult osalemast.

Seega on takistused väljaspool inimest: liikumispuudega inimesed ei saa minna trenni, poodi ja tööle, sest sinna pole hoone omanik või rentnik ehitanud invalifti või kaldteed, pole kohandanud töökohta; kuulmispuudega inimene ei saa seminaril osaleda, sest seminari korraldaja on otsustanud jätta tellimata viipekeele tõlgi; nägemispuudega inimene ei saa lugeda üüriarvet või õpikut, sest arve välistaja või õpiku kirjastaja pole seda kättesaadavaks teinud alternatiivses formaadis; vaimupuudega inimene ei saa uudistest aru, sest neid ei pakuta alternatiivina lihtsas keeles.

Inimõigustel põhinev arusaam tähendab seega lõppu puudega inimestele eraldatusele. See tähendab, et puudega ja puudeta inimesed on sama väärtuslikud: muutma peab hoopis ühiskonda, et see võimaldaks vaegustega inimestel olla teistega võrdne. Ühiskond peab muutma oma hoiakuid, sest need takistavad võrdse kohtlemise saavutamist.”

Ka meedial on oma roll puuetega inimeste suhtes hoiakute muutumisel. See tähendab, et meedia peab eraldi pingutama, et tagada puudega inimeste osalemine ja võimalus meediat tarbida. See tähendab ka puudega inimeste senisest teistsugust esitamist.

Puudega inimesed on meedias alaesindatud ja vääresindatud:

- Neid kajastatakse sageli kas ülinegatiivselt ühiskonna kulul elavate, hädasse sattunud ohvritena või siis üliposiitivselt üliinimestena. Mõlemad lähenemised on ebaõiged.
- Üldiselt on meedial ja puuetega inimestel (või nende organisatsioonidel) vähe kokkupuuteid. Meedias töötab vähe puuetega inimesi
- Puudega inimestel on teistest raskem meediasse minna, sest nende suhtes on negatiivsed hoiakud.
- Puudega inimesi käsitletakse meedias tavaliselt vaid kui puudega inimestele mõeldud teenuste kasutajaid, mitte eksperte.
- Sageli eeldatakse, et kõik puudega inimesed on samasugused või soovivad samu asju. Näiteks pimemassöörade ühingu edulooga seoses levib arvamus, et kõik nägemispuudega inimesed peaksid hakkama massööriks.
- Samuti marginaliseeritakse tavaliselt teisi puudega inimesi kui liikumispuudega inimesed. Eriti suure ühiskondliku stigmaga on vaimupuudega inimesed, keda tajutakse kohati lausa ohtlikena.
- Juhul kui mõni puudega inimene siiski meedia huviorbiiti satub, on oht, et teada kasutatakse üle.

Mida saab meedia teha, et puudega inimesi õiglasemalt kajastada?

- **Välti puudega inimeste kujutamisel haletsust ja/või kangelaslikkust.** Meedianarraiivid, mille eesmärk on tekitada vaatajas/lugejas/kuulajas haletsustunnet või kujutada puudega inimest kui kangelas, loovad puudega inimestest ühedimensioonilise stereotüüpse kuvandi, mida on raske murda ning mis raamistab neid ebaõiglaselt.
- Puudega inimeste probleeme kajastades tuleks **vältida puude meditsiinilist käsitlust**, mis süvendab arusaama, et puudega inimene on kuidagi katki, vaid käsitleda probleematikat eelkõige **ühiskonna kaasavuse ja ligipääsetavuse võtmes**.
- Ära keskendu puudele vaid inimesele. Hoidu puudega inimestega seotud stereotüüpide levitamises. [Levinumad 10 stereotüüpi on:](#)
 1. puudega inimene kui haletsuse objekt: tema puuet seostatakse õnnetusega või ohvristaatusega ning tekitatakse selliselt teistes haletsustunnet;
 2. puudega inimene kui kurioosum: teda nähakse kui tsirkusefriiki, midagi ebaloomulikku ja kummalist, tavaliselt nähakse kurioosumina harvaesinevaid puudeliike;
 3. kuri või õel puudega inimene: kurjad tegelaskujud on populaarkultuuris küürus selja, lonkavad või on mul viisil deformeeritud, seostades sellega ebatavalise väljanägemise või vaimupuude halbade kavatsustega (nt kapten Konks);
 4. puudega inimene kui superkangelane: teda kujutatakse üliinimesena, kes hoolimata oma puudest suudab teha asju nagu teisedki;
 5. puudega inimene kui atmosfäär: ta on taustategelane, loomaks meeleolu, ent mitte peategelane;
 6. puudega inimene kui naeruväärne: ta üle tehakse nalja, sest on teistest aeglasem või vähem võimekas, kehtib eriti vaimupuudega inimeste puhul;
 7. puudega inimene kui enda kõige suurem vaenlane: teda kujutatakse elus ja ühiskonnas kibestununa, kes ei tahagi hakkama saada vaid otsib põhjuseid, miks mitte osaleda;
 8. puudega inimene kui koorem: teda kujutatakse ühiskonna, perekonna või teiste inimeste kulul elavana;
 9. puudega inimene kui mitte-seksuaalne olend: teda ei kujutata romantilises või seksuaalses situatsioonis või üldse selleks võimelisena;
 10. puudega inimene kui võimetu igapäevaelus osalema: teda kujutatakse abitu ja jõuetuna, kes ei saa ise hakkama ka lihtsamate igapäevaste asjatoimetustega.

LGBTI inimesed on nagu teised inimesed

Lesbid, geid, bi-, trans- ja interseksuaalste inimeste ja nendega seonduvate teemade kajastamine on meediale suur väljakutse, sest nende suhtes on ühiskonnas laialt levinud ebaõiged eelarvamused ja stereotüübid. Samas pööratakse selle teema kajastusele ebaproportsionaalselt suurt tähelepanu, mistõttu kajastamata jätmine on keeruline.

LGBTI inimesed näevad välja täpselt nagu kõik teised, mistõttu on nende erisuse visuaalne väljatoomine keeruline. Seetõttu on neist loodud tegelikkusele mittevastavaid dekadentlikke ja hedonistlikke kuvandeid (geide ja lesbide puhul Pride-rongkäigu piltide ja videomaterjali kasutamine on sama absurdne kui kõigi eestlasi puudutavate kajastuste juurde panna pilt rahvariideis inimestest).

Erinevalt nahavärvist või paljudest puuetest on seksuaalset sättumust ja sooidentiteeti võimalik varjata (nn 'kapis olemine'). Kuna tegemist on privaatse ja sügavalt isikliku küsimusega, mille nõusolekuta avaldamine võib tekitada sügavaid emotsionaalseid kannatusi, siis peavad ajakirjanikud austama inimese otsust oma seksuaal- või sooidentiteeti mitte avalikustada.

Kuidas kajastada LGBTI inimesi õiglasemalt:

- Kasuta korrektset ja täpset sõnavara (vt tabelit).
- Väldi stereotüüpe kajastamisel, kajasta LGBTI inimesi võimalikult autentsetena, sellistena nagu nad tegelikult igapäevaselt on.
- Ära kajasta vaid stereotüüpseid geimehi või lesbinaisi.
- Ära tee otseseid või kaudseid vihjeid inimese seksuaalse sättumuse või sooidentiteedi kohta.
- Väldi liigset keskendumist inimese seksuaal- või sooidentiteedile, arvesta, et see on vaid üks osa inimesest.

Ebasoovitav sõna või väljend	Soovitav	Põhjendus
omasooihar, homoseksuaal	gei, lesbi	Ära kasuta sõnu, millel on negatiivne või seksuaalsusega seostatud varjund.
homoabielu, homokooselu, homopaar	abielu, kooselu, paar	Ära kasuta homoseksuaalse suhte või inimese kirjeldamiseks eesliidet "homo-", kui ei kasuta heteroseksuaalse suhte või inimese puhul eesliidet "hetero-".
seksuaalne eelistus	seksuaalne orientatsioon, seksuaalne sättumus	Väljend jätab vale mulje, justkui oleks seksuaalne sättumus valik.

Kokkuvõte

See lühike materjal andis loodetavasti mõtteainest inimesele, kes meedias töötab. Loodame, et sellest on kasu ja et saame tulevikus materjali täiendada ning täiustada.

Palun saatke oma mõtted ja arvamused aadressil info@humanrights.ee

Eesti Inimõiguste Keskusest

Eesti Inimõiguste Keskus (EIK) on avalikes huvides tegutsev sõltumatu sihtasutus, mille eesmärk on edendada inimõiguste kaitset Eestis ja mujal.

Keskuse missioon on aktiivselt edendada inimõiguste kaitset Eestis läbi inimõigusi puudutavate poliitikate ja õiguse arendamise kasutades avalikkuse teavitamist, avalikke arutelusid, nõustamist, huvikaitset ning strateegilist hagelemist. Keskus on inimõiguste olukorra kohta Eestis kontaktiks nii Eestis kui väljaspool.

Keskuse visioon on saada laialdaseks, mõjusaks ja jätkusuutlikuks valitsusväliseks inimõiguste edendamise organisatsiooniks ning olla sõltumatu, usaldusväärne ja professionaalne partner üksikisikute, riigi (sh kohalike omavalitsuste), ettevõtete ning vabaühenduste jaoks nii Eestis kui väljaspool.

Keskus korraldab oma tegevust vastavalt ühiskondlikele vajadustele temaatiliste programmide raames. Need programmid on:

- Võrdse kohtlemise ja mitte-diskrimineerimise programm, mille raames korraldatakse koolitusi, viiakse läbi analüüse ning kasutatakse eesmärkide saavutamiseks vajadusel lo-bitööd, strateegilist hagelemist või muid huvikaitsemeetodeid.
- Pagulasprogramm, mille raames tegutseb varjupaigataotlejatele õigusabi ja esindusteenust kohtutes ja asüülimenetluses pakkuv õigusabikliinik ning osaletakse pagulaste, asüülitaotlejate ja teiste migrantide õiguste osas avalikus diskussioonis.
- Eesti inimõiguste olukorra seire - sh. iga-aastase inimõiguste aastaaruande väljaandmine. Samuti kogub keskus alates 2011. aastast andmeid ning koostab analüüse Eesti kohta Euroopa Liidu Põhiõiguste Agentuurile (konsortsiumis Balti Uuringute Instituudiga).

Lisa: Kontrollnimekiri

1. Maini inimese haridustaset, vanust, päritolu, usutunnistust, seksuaalset sättumust, puuet, sugu, poliitilisi vaateid jms tunnuseid vaid juhul kui need on konteksti jaoks olulised;
2. Küsi intervjueeritavalt, kuidas nad soovivad, et neid esitletakse ning austa nende soove;
3. Väldi sensatsioonilisust, mis põhineb stereotüüpidel ja eelarvamustel;
4. Teadvusta, millised on sinu enda eelarvamusel ja hoiakud, aga ära lase neil mõjutada oma tööd;
5. Kui kasutad info teistest allikatest, siis kasuta neutraalset tooni;
6. väldi kirjeldavaid sõnu, mis viitavad positiivsele või negatiivsele diskrimineerimisele.
7. Ära lase isiklikel kogemustel segada vähemuste-teemalisi kajastusi;
8. Anna loo kõigile osalistele sama palju tähelepanu;
9. Hoolitse, et su allikate hulgas oleks ka vähemuste esindajaid;
10. Teadvusta, et kultuuriliste erinevuste tõttu võib juhtuda, et sa ei saa intervjueeritavalt kogu infot;
11. Paranda grammatikavead tsitaatides, kui need panevad tsiteeritava halba valgusesse;
12. Otsi fakte ja loogilisi selgitusi, mitte süüdlasi;
13. Kuritegevusel ja vaesusel ei ole rahvust, aga neil võib olla süsteemsed selgitused. Kaevu sügavale, et neid paljastada.

Section 2

Materjalid

Albrant, M., Meiorg, M., Papp Ü.-M., 2012. Võrdse kohtlemise seadus. Käsiraamat. TTÜ õiguse instituut. Kättesaadav:

<http://www. erinevusrikastab.ee/vordne-kohtlemine-eestis/kasiraamat/>

European Commission, 2009. Media4Diversity. Taking the Pulse of Diversity in the Media. A Study on Media and Diversity in EU Member States and 3 EEA countries. European Communities. Kättesaadav: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2748&langId=en>

Grossthal, K., Käsper, K., Meiorg, M. 2012. Mitmekesisus ettevõttes. TTÜ õiguse instituut. http://issuu.com/erinevusrikastab/docs/mitmekesisus_ettevottes_est_2012_veeb?e=5283261/2723798

Käsper, K. 2014. Head aega, haletsus!. Sirp. 24. juuli 2014. Kättesaadav: <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/head-aega-haletsus/>

Titley, G. et al, 2014. Starting Points for Combating Hate Speech Online. Council of Europe Kättesaadav: http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Publications/2014_Starting_Points_for_Combating_Hate_Speech_Online.pdf